

MÄLETAMISE RASKUSEST
EHK MIKS ME EI MÄLETA ALATI SEDA,
MIDA KOGEME

Milan Kundera, Ene Mihkelson ja Christa Wolf

Franz, üks tegelane Milan Kundera romaanis „Olemise talumatu kergus” (1984, e k 1992), kehastab lääne-euroopalikku vaimsust ja mõtteviisi. Ta on Šveitsi teadlane, kelle ema on pärit Viinist, isa Prantsusmaalt ning keda tõmbab vastupandamatult ja vaimustab igasugune revolutsiooniline tegevus. Rääkides Lääne- ja Ida-Euroopa maade ning sealsete inimeste kogemuste erinevusest 1960. aastate teisel poolel, ütleb Franz oma Prahast, sotsialistlikust Tšehhoslovakkias pärit kunstnikust sõbratarile Sabinale:

Kui ühiskond on rikas, siis ei pea inimesed töötama kätega ja nad pühenduvad vaimsele tegevusele. Ja mida aeg edasi, seda rohkem ülikoole ja seda rohkem üliõpilasi. Et üliõpilased saaksid ülikooli lõpetada, peavad nad endile diplomitööde teemad välja mõtlema. Teemasid on lõpmata palju, sest kõige kohta maailmas võib kirjutada arutluse. Täiskirjutatud paberipoognad kõrguvad arhiivides, mis on kurvemad kui surnuaiad, kuna nendesse ei astu sisse mitte keegi isegi surnute pühal. Kultuur hävib tootmise paljuse, kirjatükkide laviini, kvantiteedi meeletuse tõttu. See on põhjus, mis pärast ma sulle ütlen, et üks keelatud

raamat sinu endisel kodumaal tähendab lõpmatult rohkem kui miljard sõna, mida toovad kuuldavale meie ülikoolid.¹

Tõepoolest, lääneliku heaoluühiskonna toodang on meelethu ja sellega kaasnevate probleemidega, eriti küsimusega „mida koguda?” seisavad silmitsi ka meie raamatukogud. Siiski ei peaks see mõnevõrra lohutu tsitaat meid viima meeleheitele või tekitama nostalgiat möödunud, keelatud kirjandusega aja vastu. Pigem tunnistab see asjaolu, et meie ühiskond on tõepoolest piisavalt stabiilne ja rikas. Kultuur küll ei hävi toodangu laviini tõttu, kuid kultuuri, nagu ka ajalugu luuakse valikuid langetades, pärandist olulist esile tõstes. Ent kes otsustab, mis on oluline ja kelle jaoks?

Mälukultuuride vastuolulisus

Suurriikide ajalugu on reeglina n-ö võitjate ajalugu, nagu seda kirjeldab Walter Benjamin oma ajaloofilosoofilistes teesides „Ajaloost mõistest”. Benjamini hinnangul ei võlgne kultuuriväärtused oma olemasolu üksnes neid loonud suurvaimude pingutustele, vaid ka nende kaasaegsete nimetule orjatööle: „Pole ühtegi kultuuridokumenti, mis poleks ühtlasi barbaarsuse asitõend.”² Kuid ka ühe riigi sees võib ühe huvigrupi loo ja pärandi rõhutamine tähendada teatud kitsendusi teiste jaoks.

Väikese ja alles XX sajandi algul rahvusriigi staatusse jõudnud Eesti ajalugu põhineb enamuses ohvrinarratiivil.

---

¹ Milan Kundera, Olemise talumatu kergus. Tõlkinud Leo Metsar. Tallinn: Monokkel, 1992, lk 65–66.

² Walter Benjamin, Ajaloost mõistest. Tõlkinud Hasso Krull. – Walter Benjamin, Valik esseid. Loomingu Raamatukogu 2010, nr 26–29, lk 172.

Loomulikult on meie maa ja rahva minevikus ka suuri ja olulisi võitused, neid on meil tavaks suureliselt tähistadagi, kuid peamiselt on Eesti lugu siiski kannatuste ja katkestuste lugu, mis ootab ja vajab lunastust. Olgu selleks siis kommunismi kuritegude avalik ja rahvusvaheline hukkamõist või kommunismi tunnistamine natsismiga võrdselt kohutavaks režiimiks.

Teisisõnu esindab kultuur või ajalugu alati kellegi huvisid (kas siis riigi, rahvuse või väiksemate koosluste). Rõhutades ja mäletades üht poolt, jäetakse paratamatult kõrvale teised seisukohad ja osapooled. See asjaolu omakorda võib põhjustada n-ö mäletamise raskuse.

Erinevate mälukultuuride konflikti küsimust võib vaadelda nii riiklikul, rahvusvahelisel kui ka üksikisikute tasandil. Mälukultuuride erinevusest Euroopas on põhjalikumalt rääkinud saksa kirjandus- ja kultuuriuurija Aleida Assmann, näidates, kuidas Teise maailmasõja lõpp, mis Lääne-Euroopale on tähistanud uut algust – uue, olgugi et sõjast ja holokausti õudustest räsitud Euroopa taas ülesehitamist –, on samal ajal raudse eesriide taha jäänud Euroopa osale tähistanud alles tõeliste kannatuste ja repressioonide algust.³ Seega on arusaadav, miks Ida-Euroopa riigid vajavad ja nõuavad kommunismi kuritegude võrdsustamist natsismiga. Samal ajal on nõukogude kommunistlik režiim, iseäranis Teise maailmasõja lõpu sündmuste taustal, olnud Lääne-Euroopas traditsiooniliselt tähistatud positiivse märgiga, kuna see aitas lõpetada natsismi. Ida-eurooplastele, iseäranis meile Eestis, kus me 2007. aastal teisaldasime Punaarmee langenuid sõdurite mälestusmärgi ehk nn Pronkssõduri Tallinna südalinnast ja paigutasime

---

³ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck, 2006, lk 103.

selle sõjaväekalmistule, on aga ääretult kummastav näha suuri Punaarmeele pühendatud võidu- või vabastusmonumente Saksamaa või Austria suurlinnades.

Tegelikult on vaja teha veel palju mõtestamis- ja rääkimistööd, et Ida-Euroopa minevikuarusaamal, kus Teise maailmasõja lõpp ei tähistanud võitu ega uue ajastu algust, oleks koht suures Euroopa narratiivis, sest siiani ei ole seal selleks väga palju ruumi olnud, nagu on oma uurimuses „Lepitamatud dialoogid” näidanud ka Eesti kultuuriuuriija Eneken Laanes.⁴ Samuti on vaja palju empaatiat ja minevikutundmist, et mõista, miks kõrgub Viinis siiani Punaarmee kangelaste mälestusmärk.

Mäletamise raskus üksikisiku tasandil

Ene Mihkelsoni romaan „Katkuhaud” (2007) algab muide stseeniga, kus kujutatakse Pronkssõdurit ja selle ümber tõmmatud politseilinte. Romaan lõpeb aga lõikudega, milles minajutustaja räägib vaenust langenute ja sõjas osalenute, ka metsavendade vastu:

Ma mõtlesin kommunistliku režiimi poolt raudseks treenitud talumisvõime, traumateooriate, leinatöö, ja vaenupooltele andestamise üleskutse peale – need olid nüüd Ida-Euroopaski arutelude aineks [---].

---

⁴ Eneken Laanes, Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. (*oxymora*, 6.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2009, lk 127. Just Laanes on selles vallas viimasel ajal andnud olulise panuse oma uurimusega „Trauma keelde tõlgitud. Kultuurideülesed mäluvormid eesti laagri- ja küüditamismälestustes” (Keel ja Kirjandus 2017, nr 4, lk 241–257).

Keda leinata, küsisin. Ma ei tea, kelle või mille suhtes peaksin selle töö ära tegema, kui tapetud ja surnud on otsekui õhku haihtunud, kui mälestuski neist on kadunud.

Vahest leinata siis ennast? [---]

Ma ei tea, kas need, kes, relv käes, oma kodumaa eest sõtta läksid, olgu tegemist ametliku või sissisõjaga, üldse eetika peale mõtlesid. Ka olen märganud nende meeste vastu kerkivat isemoodi vaenu – minagi olen seda tajunud, kui ei suuda unustusemüüridest läbi murda –, otsekui oleksid nad ellujäänute eest ausa surma võimalikkuse varastanud.

Mida teha nendega, kes tagasi vaadates vahkvihas mõtlevad, et just nendel on tulnud oma elu vintsutustega hukkunute ausa surma eest maksta. Nagu poleks neile peale muserdusteadvuse midagi muud jäänudki.⁵

Esmapilgul imelikuna tunduv mõte illustreerib hästi mineviku, aga ka erinevate lugude vastuolulisust, teisisõnu mäletamise raskust. Kahtlemata on oluline sõjakangelaste mälestamine, kuid Eesti kogemuste pinnalt teame, et see, kes kvalifitseerub sõjakangelaseks, on võrreldes paarikümne aasta taguse ajaga põhjalikult muutunud. Mida teha tänapäeval Punaarmee koosseisus võidelnud meeste mälestusega? Kas tegemist oli kurjategijatega? Kas nende lapsed ja lapselapsed peaksid oma isad ja vanaisad hukka mõistma? Kas metsavendade järeltulijad on Eesti taasiseseisvumisega lunastatud, ehkki nõukogude ajal olid nad sunnitud oma vanemad ja päritolu sageli maha salgama? „Katkuhaud” minategelane tunneb, et tal on keeruline, ehk isegi võimatu valida pooli oma metsavennast isa ja metsavennast ema vahel – isa, kes sai hukka ja kelle andis nõukogude võimudele üles tõenäoliselt jutustaja emapoolne tädi ja võib-olla emagi, ning ema, kes soovis pärast mitmeid metsavenna-aastaid naasta ellu

---

⁵ Ene Mihkelson, Katkuhaud. Tallinn: Varrak, 2007, lk 319–320.

ehk nõukogude tegelikkusse (ja maha jäänud lapse juurde), kui vastupanu režiimile tundus mõttetu.

Trauma ja häiritud mäletamine

Nii kultuurile ja ühiskonnale kui ka üksikisikule oleks võimatu ning talumatu mäletada kõike. Seepärast toimubki valik ja ebaoluline ununeb. Mittemäletamise soov võib sageli olla seotud konkreetsete sündmuste valulikkuse või traumaatilisusega. Inimese elus võib olla ette tulnud sündmusi või olukordi, mis on olnud väga määravad või intensiivsed – valulikud, hirmutavad või alandavad – ning need tõrjutakse just seetõttu inimese mälus kõrvale.

Psühholoogias ja meditsiinis räägitakse sel puhul traumaatiliste kogemuste tulemusel tekkinud post-traumaatilise stressist või häirest. Teadaolevalt põhjustavad traumaatilised kogemused inimesel tervisehäireid (nt unevõi söömishäireid) või ka sundkäitumist, ärevust, raevu. Seega traumaatilised kogemused, mida ei ole suudetud kas teadmatuse või nende valulikkuse tõttu lahti mõtestada, ei vaju unustusse, vaid korduvad. Psühholoogiast, aga ka ilukirjandusest teame, et mälestused vajavad sageli mingit ajendit, mis neid pinnale tooks. Nii võivad ka traumaatilised kogemused inimesele teadmata ajendi (värvi, sõna, sarnase olukorra) tõttu pinnale kerkida ja mäletajale valu ning stressi tekitada, ilma et ta ise mõistaks, millest tema häiritus on tingitud. Näiteks võib mõni inimene tunda endas raevu, kui näeb 9. mail sõjaväekalmistule suunduvat lilledega inimeste rongkäiku, ehkki tal ratsionaalselt justkui ei tohiks selleks olla mingit põhjust. Selline raev ei teki seetõttu, et sõjaväekalmistule liiguvad inimesed teda kuidagi

kahjustaksid, vaid pigem seetõttu, et tema peas on 9. mai mälestamine (või ka võidupühana tähistamine) alateadlikult ja pöördvõrdeliselt seotud tema enda perekonna või esivanemate traagilise (nt metsavenna-)looga.

Loomulikult on traumaatilisi kogemusi ka palju isiklikumat laadi, ehkki siinkohal on rohkem osutatud kultuurimäluga seotud aspektidele. Mihkelsoni romaanis on tähelepanu all ka sellised traumad, mida väike laps on kogunud seetõttu, et tema mõlemad vanemad jätsid ta üksinda metsa, küll turvalisuse huvides, kuid jätsid ta siiski maha.

Tõlgenduses kaduma läinud

Mäluhäireid ei põhjusta ainult traumaatilised kogemused (sõda, kaotused, vägivald). Mäletamise häire või unustamine võib tekkida ja ilmned ka tagantjärele, kultuurilise tõlgenduse ehk ajaloonarratiivi loomise käigus. Midagi sellist on minu meelest kogenud Christa Wolf ja kirjutanud sellest oma raamatus „Inglite linn ehk The Overcoat of Dr. Freud” (2010), jäädvustades Saksa Demokraatliku Vabariigi julgeolekuteenistuse arhiivides tema kohta leiduva mitteametliku kaastõtjaja kausta avalikuks saamise ja sellest tagantjärele tekkinud kriitikaga seotud läbielamisi.⁶

Teisisõnu võib öelda, et ehkki inimene võib mingil kindlal ajahetkel toimida oma parimatest arusaamistest ja eetilistest tõekspidamistest lähtuvalt, ei taga see talle puutumatus n-õ igavesest ajast igavesti, sest järeltulevatel põlvkondadel on voli tõlgendada, otsustada ja hinnanguid anda. Selline ümberhindamine ja ümberväärtustamine on

---

⁶ Selle kohta lähemalt vt artiklist „Mälutöö ja ilukirjandus. Christa Wolfi „Inglite linn”” käesolevas kogumikus lk 44–51.

küllap loomulik ja vajalik. Saksamaa kultuuriavalikkuses sai Christa Wolfi juhtumist üks selliseid, millest tõukus suur avalik debatt kirjandusteoste ümbermõtestamise üle. Eesti ühiskond on oma liikmete kommunistlikus minevikus sori-mise ja nn avalikud hukkamised jätnud tegemata. Ka sellel on omad põhjendused ning küllap head ja vead. Kuid mida me saame õppida, on see, et ka meie endi tänased otsused, valikud ja tegemised (või tegemata jätmised) saavad oma hinnangud järeltulevatelt põlvedelt.

Küllap just selles, et meie tänastest valikutest, sealhulgas raamatute ja laiemalt kultuuripärandi kogumise valikutest, sõltub see, mida järeltulevatel põlvedel on mäletada, seis-nebki mäletamise talumatu kergus.